

[itobiad], 2020, 9 (2): 801/827

İnsanın Üç Yüzü; Homoeconomicus, Homoislamicus ve True Man: “Takva” Filmi Üzerinden Bir Değerlendirme

Three Faces of Man; Homoeconomicus, Homoislamicus and True Man: An Evaluation by “Takva” the Movie

Esra KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi., SDÜ, İİBF, İktisat Bölümü, İktisat Teorisi ABD
Asst.Prof., S.D. Univ. Faculty of Economics and Administrative Sciences
Department of Economics
esrasincer@sdu.edu.tr, Orcid ID:0000-0002-2560-3452

Mehmet M. ALAN

Arş. Gör., SDÜ, İİBF, İktisat Tarihi ABD
R.A., S.D. Univ. Faculty of Economics and Administrative Sciences Division
of Economic History
mehmetalan@sdu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-3968-8300

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 10.09.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 03.05.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.06.2020
Yayın Sezonu : Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season : April-May-June

Atıf/Cite as: KILIÇ, E, ALAN, M. (2020). İnsanın Üç Yüzü; Homoeconomicus, Homoislamicus ve True Man: “Takva” Filmi Üzerinden Bir Değerlendirme. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9 (2), 801-827. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/54141/618264>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

İnsanın Üç Yüzü; Homoeconomicus, Homoislamicus ve True Man: Takva Filmi Üzerinden Bir Değerlendirme

Öz

İktisat, bir sosyal bilim olmasının yanında; doğa bilimlerinin yöntemini kullandığından ötürü doğa bilimlerine en yakın sosyal bilim olmaktadır. Ancak bunun için, iktisadın insanı ve toplumu verili kabul etmesi gerekmiştir. Çünkü yapılacak olan tahminlere, davranışları önceden bilinebilecek bir bireyin konu olması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu yüzden ortodoks iktisat, homo-economicus tipolojisini oluşturmuş ve analizlerini bu birey üstüne inşa etmiştir. Literatür kısmında belirtildiği üzere, rasyonel ekonomik insanın gerçekliği sorgulanırken ve neoliberal yaklaşımın rasyonel ekonomik insanı eleştirilirken, bu eleştirilerin uzantısında islam iktisatçıları tarafından "homoislamicus" birey yaklaşımı ortaya atılmaktadır. Ancak islam iktisatçılarının bir kısmı gerçek insana benzerliği noktasında homoislamicus bireyin de, homo-economicus birey kadar, ütopyk olduğunu ortaya koymaktadır. İktisadın multidisipliner bir bilim olduğu yaklaşımlarından hareketle, halihazırdaki çalışmada amaçlanan; homoislamicus, homo-economicus ve true man birey tipolojilerinin kurgulanan dünyalar üzerinden verilen ideolojik mesajlar aracılığıyla değerlendirilmesidir. Takva film analiziyle dindarlık düzeyi yüksek olan ve salt kendini Allah'a adanmış kurgu karakterimiz Muharrem üzerinden gerçekleştirilen sorgulama bizi homoislamicus'tan öte İslam iktisatçılarının ortaya koyduğu alternatif bir insan yaklaşımı olan "true man"a yaklaştırmaktadır.

Özet

18. yüzyıl pozitivist metodun bilimsel devrimleri yönlendirdiği bir dönemdir. Bu yüzyılda; fizik, kimya ve biyoloji gibi doğa bilimleri felsefeden kopup, özerk alanlarını kurmuşlardır. Bu süreç boyunca, iktisat bilimi; felsefe, psikoloji ve öteki sosyal bilimlerle bağını koparma eğilimine girmiştir. Bunlarla birlikte, homo-economicus (ekonomik birey) varsayımı, dönüşüme girmeye başlayan bu alanın merkezine yerleştirilmiştir. Modern iktisadın tarihi Adam Smith ve onun ünlü kitabı "Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Sebepleri Üzerine Bir İnceleme" ile başlamıştır. Adam Smith, kitabında homo-economicusu temel hareket noktası olarak almıştır. Smith'in bireyi, bencil ve çıkarıcı bir tavır takınmakta iken; amacına ulaşması için her şeyi mübah gören bir anlayışa sahip değildi. Bundan ötürü Smith'in tipolojisi, marjinal devrimin ürünü olan neoklasik okulun "rasyonel ekonomik birey"inden farklılaşmıştır.

Neoklasik iktisadın, rasyonel ekonomik bireyi çokça eleştirilmiştir. Çünkü bu tipoloji sadece kendi çıkarlarını gözeten ve bunu rasyonel olarak gören bir karakterdir. Ayrıca bu tipoloji aksiyomatik olduğu ve normatif değer yargılarına sahip olmadığı için eleştirilmiştir. Yani bu tipoloji, yaşantıdaki bireye benzememektedir. Bu konu ile alakalı tartışma ise, “gerçek”teki bireylerin rasyonel ekonomik bireylere dönüşüp-dönüşmedikleridir. Davranışsal iktisat, deneysel iktisat, iktisat tarihi, iktisat sosyolojisi, nöroekonomi, islam iktisadı gibi heterodoks okulların temsilcileri, gerçekteki bireylerin rasyonel ekonomik bireylerden farklı olduğunu tespit etmiştir. Gerçekteki bireylerin davranışları kültür normlarına ve değerlere dayandığından, sadece fayda ençoklaştırması hedeflememiş ve rasyonel ekonomik bireyin davranışlarından daha karmaşıktır.

Bunlarla birlikte rasyonel ekonomik bireyin zevk ve tercihleri dışsal olarak kabul edilmesine rağmen; gerçekteki bireylerin zevk ve tercihlerinin sosyal çevreleri tarafından şekillendirildiği bilinmektedir. Saha araştırması ve laboratuvar deney sonuçları da bu yaklaşımı desteklemektedir. Davranışsal iktisat; rasyonel ekonomik bireyin, rasyonel karar alma sürecini eleştirmiş ve gerçekteki bireyin bilişsel kapasiteyi ve davranış yanlılıklarını sınırladığını vurgulamıştır. Bundan ötürü, davranışsal iktisatçılar gerçekteki bireylerin pür rasyonel değil; sınırlı bir rasyonaliteye sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Bir başka eleştiri islam iktisatçılarından gelmiştir. İslam iktisatçılarına göre, iktisat fenomenleri moral-ahlak değerlerinden bağımsız olamazdı, böylece onlar, islami değer temelli iktisat sistemini geliştirmişlerdir. Bu bağlamda islam iktisatçıları homoislamicus (müslüman ekonomik birey) denen bir tipoloji oluşturmuşlardır.

Müslüman ekonomik birey, şeriat kurallarına bağlıdır ve sorunları bu çerçevede çözmeye çalışır. Ayrıca müslüman ekonomik birey bencil ve çıkarıcı davranış yerine, alturist ve ahlaki davranış sergiler. İslam iktisatçılarının tanımlarına göre; rasyonalite, Allah’ın kurallarına uymak ve yaşam içerisinde şeriat kurallarını hayata uygulamak olarak tanımlanır. Rasyonel ekonomik bireyin gerçekteki bireyle karşılaştırmasını yapan tartışmalar olduğu kadar, müslüman ekonomik bireyinde gerçekteki bireylere benzerliklerini sorgulayan tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmalardan yola çıkarak Mahyudi, literatüre gerçek birey (true man) tipolojisini eklemiştir. Gerçek birey, müslüman ekonomik bireyin olumlu tüm davranışları ile irrasyonel, bencil, günahkâr, sıcakkanlı davranışları ile de tanımlanmıştır. Yani, islam iktisatçıları gerçek bireyi yaratarak, müslüman ekonomik bireyi gerçekteki bireye çekmek istemişlerdir.

Literatürdeki bu tartışmalar çerçevesinde, bu çalışma, müslüman ekonomik bireyin yaşam içerisinde varlık gösterip-göstermediğini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma; rasyonel ekonomik birey, müslüman ekonomik birey ve gerçek birey tipolojilerinin kurgulanmış bir dünyada ideolojik olarak değerlendirmesini sunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, gerçekteki bireyin, ekonomik birey, müslüman ekonomik birey gibi ya da şu anda

durduğumuz yerdeki kurgulanmış dünya üzerindeki tartışmalardan sonra gerçek birey olduğu sorusunu cevaplamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın metodu film analizi olarak belirlenmiştir. Bu metod nitel analiz yöntemlerinden biri olarak kayıtlanır. Kracauser (2015) referansı ile bu çalışmanın metodolojik çerçevesi sinemanın döneminin ideolojik, sosyal, politik ve entelektüel temellerini yansıtmaya eğiliminde olduğu yargısına dayanmaktadır. Takva filmi üzerinden yapılan değerlendirmeler, iç çatışmalara ve film karakterlerinin deneyimler yoluyla dönüşümüne dayanmaktadır. Film karakterlerine dayanarak yapılan soruşturma, müslüman ekonomik bireyin de ekonomik birey gibi gerçekçi olmadığı sonucunu vermiştir. Bu sonuç film analizinden çıkarılır ve böylece genelleştirilemez.

Bu çalışma farklı iktisat kavramlarını farklı yöntemlerle değerlendirerek literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Gerçekteki ekonomik bireylere yönelik soruşturma; ekonomik birey, müslüman ekonomik birey veya gerçek birey, davranışsal iktisat yöntemleri kullanılarak veri toplanarak cevaplanabilir. Böylece veri analizi yapılarak daha geliştirilebilir sonuçlar elde edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Homoeconomicus, Homoislamicus, True Man, Film Analizi, İnsan

Three Faces of Man; Homoeconomicus, Homoislamicus and True Man: An Evaluation by “Takva” the Movie

Abstract

The developments in the methodology have brought economics to the level that can make predictions for the future of the economy. Because an individual whose behavior can be known has needed to be mentioned for the predictions to be made. Because of that, the orthodox economy created homo-economicus typology and it built its analysis on to this individual. As stated in the literature, while the reality of the rational economic man has been questioned and the rational economic man of the neoliberal approach has been criticized. “homoislamicus” individual approach is proposed by Islamic economists on the extension of these criticisms. But some of the Islamic economists claim that homoislamicus individual is utopian as well as homo-economicus individual according to the economic man’s similarity to real man.

The aim of the current study, based on the approaches that economics is a multidisciplinary science, is; it is the evaluation of homoislamicus, homo-economicus and true man individual typologies through ideological messages given over the constructed worlds. The interrogation made with our fictional character Muharrem, which has a high level of religiosity and

devoted itself to Allah with “Takva” film analysis, brings us closer to “true man”, which is an alternative human approach put forward by Islamic economists rather than homoislamicus.

Summary

18'th century is an era in which positivist method directed the scientific revolutions. In this era; physic, chemistry and biology sciences disconnected from philosophy and built their autonomous fields. During this process for the purpose of being a science, economy has broken its relation with psychology, philosophy and other social sciences. And the homo economicus man assumption centered on this transformed field. The modern history of economy started with Adam Smith and his famous book “An Inquire to the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. In his famous book Adam Smith select the homo economicus man as a baseline. Smith's men was selfish and hard nosed although this man did not have an understanding as all things are permissible to gain advantage. So Smith's men was different from the rational homo economicus men of neoclassical economy founded by the marginalist revolution.

The rational homo economicus men of neoclassical economy has been criticised too much. Because this type of man is an unlikeable character who pursue only his or her self interest and take it so rationally. Also this type of men criticised for being hypothetical and do not have normatif value judgements. So this men could not bear resemblance to real men all around us. But one of the main contention is whether the real men inside the capitalist system have turned in to rational homo economicus men or not. Many academicians studying on behavioral economics, experimental economics, historical school, economic sociology, neuroeconomics and İslamic economics have mentioned that the real mean is different from rational homo economicus men. Because the real men's behaviours are based on the cultural norms and values, they don't aim only the utility maximisation and they are more complicated than rational men.

Also despite the homo economicus rational men's pleasures and choices have assumed to be external, the real men's pleasure and choices have been shaped by their social environment. The field and laboratovary experiment results have also supported this approach. Behavioral economy criticised the rational decision making process of homo economicus men and emphasised that the real men have bounded cognitive capacity and behavioral biases. So they mentioned that the real men is not rational but boundedly rational. Another criticise has been coming from İslamic economists. With respect to İslamics economists the economic phenomenons could not become independent from moral values. So they have developed the new economic system based on the moral values. In this context Islamic Economists created a new individual prototype named as homo islamicus men.

The homo islamicus men adhere to the Shariah rules and try to solve all the problems including economic ones with Shariah rules. Also homo islamicus men display moral and altruistic behaviours rather than selfish and greedy behaviours. So homo economicus men are open to cooperation. With respect to Islamic economists; rationality is identified with obeying Allah's rule and to follow Shariah rules at every stage of life. As like the discussions inside the literature about the resemblance of homo economicus men to real men, the resemblance of homo islamicus men to real men has also been discussed. Starting from this discussions a new individual prototype named as true men has been created by Mahyudi. True men carry irrational, selfish, sinner, hot tempered and libidinous soul with the all positive behaviors of homo islamicus individual. So it could be said that by creating true men islamic economists try to pull homo islamicus over real men.

Based on this discussions inside the literature this study aims to examine whether the homo islamicus individual type could be taken place inside the real life or not. The aim of the current study, is the evaluation of homoislamicus, homoeconomicus and true man individual typologies through ideological messages given over the constructed worlds. So this study aims to answer the question as the real economic men is like homo economicus, homo islamicus or where we stand now is true men after all discussions over the constructed world. The method of the study is film analysis. This method is one of the sub analysis of qualitative content analysis method. With reference to Kracauer (2015) the methodological framework of this study is based on the judgement that cinema has a tendency to reflect the ideological, social, political and intellectual basis of the intrinsic period. The evaluations over Takva film are based on the internal conflicts and transformation of film characters through experiences. As a result based on the film characters, it could be said that the homo islamicus men could be unrealistic just as homo economicus men. This result is extrapolated from the film analysis so it could not be generalised.

This study aims to contribute literature through evaluating different economic men concepts by using different method. The question as the real economic men is like homo economicus, homo islamicus or true men could be answered by using the methods of behavioral economics and collecting data from real men samples. So by making data analysis, more generalisable results could be gained.

Keywords: Homoeconomicus, Homoislamicus, True Man, Film Analysis, Human

Giriş

İlkçağdan günümüze insan davranışlarını motive eden çok farklı güdüler ortaya çıkmıştır. Rasyonel olmayan dönemde ya da Rönesans öncesi dönemde insan üzerine yapılan düşünme çabaları, tutkular ve çıkarlar temelinde şekillendirilmiştir. Buna yönelik düşünme çabalarını sistematik bir şekilde ele alan ilk filozof Sokrates'e göre, insanın amacı mutlu olmaktır. İnsan bu mutluluğu sağlamak ve devam ettirmek zorundadır. Sokrates, insanın mutlu olması ve mutluluğunun devamının sağlanması temeline ahlâkı koymaktadır. Buna göre Sokrates'te çıkar olgusu mutlu olma kavramıyla; mutlu olma da ahlâklı olma kavramıyla ilişkilendirilmektedir (Bayrı, 2010: 6-7).

Buna karşılık Sokrates'in öğrencisi Platon ise, hocasından farklı olarak, insan davranışlarını yönlendiren faktörlerin zevki arttırma ve zahmetten kaçınma güdüsü olduğunu belirtmektedir. Platon, insanın çıkarının en az zahmet ile en fazla zevke ulaşmak olduğunu, bununda da doğru davranış ve iyi bir yaşamla edinilebileceğini belirtmiştir (Savaş, 2000:44). Ancak Platon'un "iyi" tanımı hocasınınkinden farklı olarak ahlâk felsefecilerin çalışmalarındansa faydacıların çalışmalarına yaklaşmakta ve bugünkü hâkim iktisadi anlayışa benzer nitelik taşımaktadır. Platon'un öğrencisi Aristo ise insanı "rasyonel hayvan" olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre insan, neden-sonuç ilişkilerini mantıklı bir şekilde ele alarak çıkarlarını maksimize edebilme yeteneğini elinde bulundurmaktadır. Yapması gereken tek şey rasyonel davranmasıdır (Ketenci ve Topuz,2013:6-8). Burada belirtilmesi gereken Aristo'nun rasyonalite anlayışının hakim iktisadın rasyonel anlayışından farklı olduğudur. Aristo'nun tanımına göre akılcı olan; bireylerin öteki bireylerin çıkarlarına zarar vermeden faydalarını maksimize etme durumudur. Bireylerin, faydalarını maksimize etme durumunda, öteki bireylerin çıkarlarını engelleyecekleri düşüncesi, Aristo'ya göre toplumun çıkarlarının göz ardı edilebilmesine ve topluma zarar gelmesine yol açar ki bu davranış biçimi de akıldışıdır. Çünkü Aristo'ya göre ihtiyaç için olmayan ticaret, alışveriş ilişkisi doğal olmayan krematistiğe girmekte ve bu yolla toplumdaki denge bozulmakta, dengenin bozulması da akıldışılığın bir ürünü olmaktadır (Aristoteles,2014:8-10, Tannenbaum ve Schultz,2011:87-88). Bu bağlamda Aristo'nun insanı ele alışı, makalenin ilerleyen bölümlerinde detaylı değinilecek olan homo-economicus bireye uzaktır.

Sokrates, Platon ve Aristoteles'in dışında insana ekonomik bağlamda yaklaşan bir başka filozof Hesiod'dur. Hesiod; insanı kıtlık, tercih ve kaynak dağılımı sorunları çerçevesinde ele almıştır. Hesiod'un insanı faydasını en çoklaştıracak bir tercihler sepeti oluşturmakta ve buna göre rasyonel davranışlarda bulunmaktadır (Savaş,2000: 68-69, Rothbard,1995: 9). Buradan hareketle Hesiod'un insanının ekonomik insan olarak türleştirilebilecek "homo-economicus'a" benzeyen bir birey tipolojisi olduğu söylenebilir. Democritos; duyusal akla daha yakındır ve ona göre insan acıdan kaçınma güdüsüyle hareket ederek mutlu olma eğilimine sahiptir. Democritos;

insanın acıdan kaçınma güdüsünün ruhsal dengesini sağladığını ve insanların amacının da bu olduğunu belirtmiştir (Michaelides vd., 2005:5). Democritus'ca tanımlanan bireyin yaşam amacı modern insanın yaşam amacından farklı olmaktadır.

Antik Yunanistan'da şehir devletlerinin yıkılması ile birlikte ortaya çıkan felsefe ekolleri stoacılık ve epikürizmdir. Bu ekoller, insanın mutlu olmasını bireysel istek ve ihtiraslar ile ilişkilendirmektedir. Epikürçülere göre, kıtlık dönemlerinde bireyler hürs ve isteklerinden arınmalıdır ki o dönemlerde bile zevki doruklarda yaşayabilsinler. Çünkü onlara göre yaşamın amacı, yaşantıdan zevk almak olup o ölçüde hürs ve isteklerden arınma ile ilişkili olmaktadır. Buna göre insan istek ve ihtiyaçlarından alacağı faydayı maksimize edebileceği koşullara sahipken hürs ve isteklerden arınma düşüncesinden vazgeçebilmektedir (Boree,2006: 45). Onlara göre; fayda maksimizasyonu dostluk, arkadaşlık gibi motivasyon değerlerle sağlanmaktadır. Zevke yönelik vurgularıyla hedonizmin temellerini atan Epikürçüler; felsefi olarak fayda maksimizasyonu için uğraşırken, bu maksimizasyonu moral değerlerle yaptıkları için ilerleyen kısımlarda detaylarına gireceğimiz homoconomicus bireyden ayrılmaktadır.

Stoacılar doğal yasaların tümelliğini, zaman ve mekândan bağımsız olarak ortaya koymuş ve bu yasaların merkezine önceki düşüncelerden farklı olarak insanı yerleştirmiştir. İnsanın yasaların merkezine konulma süreci, bireyciliğin unsurlarından biri olan özel mülkiyete izin verilmesi ile oluşturulmuştur. Stoacılar bu süreçte insanın mal mülk edinmesi ve devlet hizmetinde çalışması konularına öteki ekollerden farklı olarak ılımlı yaklaşmıştır. Bu yaklaşımda da fayda maksimizasyonunun yolu, acıdan kaçma ve zevki aramadır (Rothbard, 1995:21-23).

Polislerin yıkılmasından sonra oluşan felsefe ekolleri, kendilerinden sonra gelecek olan Roma İmparatorluğu'nun düşünce dünyasını etkilemiş ve o düşüncelerin kökeninin oluşturmuştur. Roma İmparatorluğu'nda insan ve doğası üzerine, antik Yunan'a kıyasla daha az çalışılmıştır. Çünkü Roma İmparatorluğu'nun geniş sınırları düşüncenin daha çok yönetimle alakalı kısmının gelişme göstermesine sebep olmuştur. Epikürizm burada insan ve insanın doğası üzerine olan çalışmalarda temel teşkil etmiştir. Bu anlayışa göre, insan kendi ruhunu ve bedenini tatmin edecek bireysel zevklere yönelmelidir. Ahlaklı olmaya ilişkin davranışların yaratacağı mutluluk, bireysel zevklerden elde edilecek mutluluğa göre daha azdır. Dolayısıyla insanların toplumsal amaçlar peşinde koşmaları mantıklı değildir (Sincer, 2017:23).

Düşünce çizgisinde Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonraki süreçte bir kesinti olmuştur. Çünkü o süreçte "batı" olarak adlandırılabilir ticaret ve kültürel çalışmaların merkezi konumundaki Batı Avrupa ve Anadolu'nun bir kısmı siyasi istikrarsızlık içerisinde bulunmaktadır. Bundan ötürü düşünce çizgisi yeni oluşmaya başlayan ve antik Yunan felsefi

eserlerini kendi dillerine çeviren İslam düşünürlerine geçmiştir. Çalışmanın kapsamını daraltmak adına İslam düşünürlerinin insanı ele alışındaki değişim ve gelişim çalışmada detaylandırılmamaktadır. Çalışma kapsamında İslam iktisatçılarının son dönemde ortaya attığı homo islamicus birey tipolojisi değerlendirilmekte olup, çalışmanın bir sonraki kısmında detaylandırılmış olmaktadır.

Bu dönemden sonra, yine coğrafi ve şovenist yapıdaki “eurocentric (avrupa merkezci)” düşünce, felsefe dünyasını domine etmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra, Avrupa’da skolastik düşünce dönemi başlamıştır. Bu dönemde, toplum yapısı tanrı merkezli olarak şekillenmiştir. İnsanın mutluluğa tanrı inancına sahip olarak erişeceği varsayılmıştır. Bundan ötürü insanın tutkuları ve çıkarlarının önemi göz ardı edilmiştir. Evren ile insan hakkındaki düşünceler, kilise kontrolünde ve din bilimlerinin etkisinde şekillenmiştir (Evkuran, 2013:44-46). Bu dönemde organik dünya görüşü vardır. Buna göre toplum ve insan ihtiyaçları birbirine bağlıdır. 13. yy.’da Thomas Aquinas, Aristo’nun doğa sistemini Hristiyan teolojisi ve ahlakıyla birleştirmiş ve skolastik dönemin düşünsel iskeletini oluşturmuştur (Tannenbahum ve Schultz,2011).

Rönesans ile birlikte insan, toplum, din, siyaset vs. gibi kavramlar yeniden değerlendirilmektedir. Nitekim bu dönemde modernizmin temelleri atılmış olup bu döneme kadar gelen gelenek reddedilmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan modernizm, insan yerine artık “bireyi” ortaya koymuş ve onu düşünsel temelde şekillendirmeye başlamıştır. Zamanın ruhu olan “özgürlüğe” erişebilmek için, artık skolastik dönemden kalma edilgen bireyin yerini, toplum ve tarihe yön verecek dinamik birey almaya başlamıştır (Çetin,2002:86-87). Yine bu dönemde ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesi, bireyin özgürleşebilmesi için “rasyonaliteyi” de inceleme alanına almıştır. Descartes’in birey ve evreni makineye benzeten kurgusu mekanik dünya görüşünü ortaya çıkarmıştır. Descartes’in düşüncelerini inceleyen Newton, fizikte devrim yapmış ve bilimsel devrimin öncüsü olmuştur. Bu gibi çalışmalarla, 18. yy. literatüre Aydınlanma Çağı olarak geçmiştir. Aydınlanma sonrası dönemde iktisatçı ve felsefeci düşünürlerin rasyonalite yaklaşımları bilim felsefesi ve bilimsel yöntemdeki dönüşüm ekseninde farklılaşmaktadır.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde hâkim iktisadın ortaya attığı homo economicus birey yaklaşımı ve inter disiplinler perspektifte olguyu ele alan alternatif yaklaşımlardan bazılarını kısaca yer verilmesi planlanmaktadır. Sonraki kısımda ise Takva isimli türk filmi üzerinden “true man”, “homo-islamicus” ve “homo- economicus” tipolojileri karşılaştırılmaktadır. Takva filmindeki kurgusal karakterler üzerinden; iktisatta tartışılan “true man”, “homo- islamicus” ve “homo- economicus” birey tipolojileri değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmada nitel içerik analizlerinin bir alt analiz yöntemi olan film analizi yöntemi tercih edilmiştir. Kracauser’e göre sinemanın gerçek hayatla olan ilişkisinde önemli olan, gerçek hayatın ne kadar iyi taklit edilebildiğinden öte, gerçekliğin kayda alınıyor oluşudur.

(Kracauer, 2015: 16). Kracauer'dan hareketle, çalışmanın yöntemsel altyapısı sinemanın içinde bulunduğu dönemin toplumsal, siyasi, ideolojik ve düşünsel temellerini yansıtmaya eğiliminde olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Takva filmi üzerinden gerçekleştirilecek değerlendirme; filmdeki karakterin yaşadığı tecrübelerle, çatışmaları ve dönüşümünü temel almaktadır.

Homo Economicus ve Homo İslamicus' u Anlama Üzerine

18. yy. pozitivist metodun bilimsel devrimlere yön verdiği dönemdir. Fizik, kimya ve biyolojinin felsefeden kopması ve kendi özerk alanlarını inşa etmeleri ile birlikte, bilimsel devrimler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, fizik, kimya, biyoloji gibi doğa bilimlerinin yanında, bilim olduğunu kabullendirmeye çalışan sosyal bilimlerin yöntem arayışında da etkili olmuştur. Bu gelişmeler ışığında sosyal bilimler, normatif yaklaşımlardan ziyade pozitivist yaklaşımların ve pozitvizmin etkisi altında kalmıştır. Bu bağlamda Smith'in ilk yazdığı kitap "*Astronomi Tarihinin Gösterdiği Üzere Felsefi Araştırmaları Yöneten ve Yönlendiren İlkeler'dir*" (Buğra, 2013:92).

Modern iktisat bilimi; Adam Smith'in 1776'da yazdığı "*Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme*" kitabıyla başlatılmaktadır. Çünkü; iktisat üzerine yapılan ilk sistemli ve disiplinli çalışma bu eserde görülmektedir. Milletlerin Zenginliği kitabı, Smith'in ilk yazdığı eserdeki gibi bir metodla ele alınmıştır. Bu bağlamda Smith'in kurduğu iktisat fizikten bazı kavramları olduğu gibi almıştır ya da fizik kavramlarından esinlenmiştir denebilir. Smith'in "kendiliğinden düzen" fikri, fizikte bulunan evrenin şaşmaz uyumunun yaptığı bir çağrışımdır (Acar, 2016: 31). Bu mantıktan hareketle, dönemin fizik anlayışı atomu evrenin en küçük yapıtaşı olarak alırken, Smith'te kurduğu bilimin en küçük yapıtaşı olarak ve her şeyin temeline "homoeconomicus" denen "ekonomik bireyi" koymuştur (Rutherford, 1996: 52).

Ekonomik birey, iktisat biliminde farklı iktisadi okulların ve yeni iktisadi alt dalların çeşitli eleştirilerine mâruz kalmış, dönüşüm ve karşı tipolojilerle karşılaşmıştır. Neoliberal iktisatçılar, "rasyonel ekonomik bireyi" ortaya koymuş ve tercihlerinde devamlı tutarlı bir tavır takınmak durumunda kalan bir birey tipi oluşturmuştur. Bu Smith'in homoeconomicus bireyinden daha soyut, gerçekdışı ve karikatürize edilen bir tipolojidir (Buğra,2013:90-91). Bunların dışında birçok tipoloji, sosyal bilimlerde oluşturulmuş ve oluşturulmaya devam etmektedir. Bu çalışmanın konusu olan "homoislamicus" bireyde ekonomik bireye ve onun türevlerine karşı bir argüman oluşturmak amacıyla, 1960'larda temelleri atılan ve hâla üstünde çalışılan bir tipolojidir.

Ekonomik Birey ve Rasyonel Ekonomik Birey

Smith, insanın doğa içerisindeki bir unsur olduğunu ve doğal sistemin bir parçası olarak belli güdülere sahip olduğunu belirtmektedir. İnsan tabiatının

değiştirilemeyeceğini ve insanın doğasındaki eğilimleri şu sözlerle ifade etmektedir:

“Durumumuzu iyileştirme arzusu bizimle ana rahminden gelir ve mezara kadar bizi asla terk etmez. Her birey elindeki sermayenin en avantajlı kullanımını bulmak için sürekli olarak çabalar. İnsan tabiatında kesin bir eğilim vardır. Bir şeyi değerleriyle trampa, takas ve mübadele etme eğilimi.” (Smith, 1902: 10-11)

Smith tarafından. mübadele güdüsü insanın, ticaret yapma ya da alışveriş yapma güdüsü olarak tanımlanmaktadır. Smith’in birey tipolojisinin başka özellikleri de bulunmaktadır. Smith; güdülenme ve insan psikolojisinden hareketle insanda “sempati” ve “onay” güdülerinin bulunduğunu ortaya atmaktadır (Smith, 1853, 9-10). Esasen Smith’in erken dönem çalışmaları ile Milletlerin Zenginliği çalışması iki farklı insan tipolojisinden hareket etmektedir. Nitekim literatürde Alman felsefeciler tarafından “Das Adam Smith Problem” diye geçen tartışma Smith’i ekonomik insanın kuramcısı olarak resmetmemizin pek doğru olmayacağını göstermektedir ¹(Göçmen, 2007).

John Stuart Mill iktisadi insanı değerlendirdiği çalışmasında; iktisadi davranışların oluşumunda devlettense bireye daha büyük rol vermektedir. Mill’e göre iktisadi birey (homo economicus) kendi zenginliğini düşünmektedir. Mill’in homo economicus bireyi neoklasik iktisadın bireyinden farklı olmaktadır (Levent,2019:105). Mill’in tanımlamalarına göre ekonomik insan; para getiren hayvan olup, dört temel ilgi alanına sahip olmaktadır. Bunlar; birikim(accumulation), boş zaman(leisure), lüks(luxury) ve üretme (procreation)’dir (Persky, 1995:223). Mill, Bentham’ın faydacılık teorisinden farklı olarak, niceliksel olarak zevk arttırımının her zaman faydayı ençoklaştırmayacağını, yalnızca bedensel zevklerin ihtiyacı ve faydasını tatminin, insana sağlayacağı faydayı maksimize etmeyeceği, niteliksel zevklerinde zihinsel bir fayda sağlayacağını söyleyerek; bu iki-niceliksel, niteliksel zevk- zevk türünün birlikte tatmini faydanın arzu edilen seviyeye çıkarılacağını söylemektedir (Mill, 2009:14-15). Bu özellikler Mill’in bir yönüyle, homo economicusa katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Mandeville’in insanın ekonomik davranışları üzerine düşünceleri, bu tipolojinin oluşumuna büyük katkı sağlamıştır. Dr. Mandeville, bireysel çıkarların korunmasının toplumsal çıkarları en çoklaştıracığını vurguladığı “Arıların Masalı” adlı eserinde insan doğasını bencillikle açıklamaktadır. Toplumun işleyişinin “ahlaksız” olarak nitelendirilebilecek davranışlarla açıklanabileceği, bireylerin bencillikle birlikte diğer ahlaksız davranışlarının ve lüks tüketim ile gösterişe verdikleri önemin üretimi ve talebi arttıracığı savunulmaktadır. Buna göre ahlaksız davranışları önleyici sosyal önlemler gerekmemekte, eğer bencil dürtüler dizginlenmeye çalışılırsa toplumun genelinde yoksulluğun ortaya çıkacağı belirtilmektedir (Mandeville, 1989).

¹ ‘Das Adam Smith Problem’ ilişkin detaylı tartışma için Göçmen, 2007 ‘den yararlanılabilir.

Ancak Adam Smith Mandeville'nin insanın bencil davranışlarının ahlaksız bir nitelik taşıdığı görüşüne karşı çıkmakta ve kişisel çıkarı koruyan davranışların tümünün birden ahlaksızlık olarak tanımlanamayacağını belirtmektedir. (Smith,1853:281).

Görüldüğü üzere Smith, Mandeville'in yaklaşımını tamamen reddetmemiştir. Çünkü Mandeville'in insan tipolojisinde, kendisinin ekonomik sisteminin iç dinamiği olan "ekonomik insan'a dair benzerlikler bulunmaktadır. Smith insanın gösteriş peşinde koşması ile gösteriş arzusu arasında fark olduğunu belirtmektedir. Buna göre; gösteriş peşinde koşma ekonomik sisteminde bireyin bencilliğine yüklenirken, gösteriş arzusu ahlak felsefesinde "sempati" kavramına yüklenmektedir (Buğra,2013:95-96-97).

Thomas Hobbes Leviathan'ın da bireylerin bencil ve fiziksel zevk ve istekleri tarafından yönlendirilen varlıklar olduğunu belirtmektedir. Ona göre birey, kişisel çıkarları peşinde koşan ve zenginliği elde etmek için çalışan; bunları yaparken de tutkularını aklın süzgecinden geçirmeden, davranışlarına yansıtan bir karaktere sahiptir. Antik Yunan felsefesine referansla Hobbes, insanın amacının acıdan kaçınmak ve mutluluğu bulmak olduğunu, bunu yaparken de aklın rehberliğine ihtiyaç duyulacağını belirtmektedir (Sincer,2017:28).

Ortodoks iktisatçılara dönecek olur isek; Ricardo'nun soyutlama yöntemine dayalı modelinin merkezindeki insan tipolojisi, bencil ve çıkarıcı olup, Smith'in "ekonomik insanına benzemektedir. Smith ve Ricardo'nun bireyi bencil ve kendi çıkarını düşünen bir profil olmakla beraber çıkarlara ulaşmak için her şey mübahtır anlayışına sahip olmamaktadır. Buradan hareketle bu insan tipolojisi hâkim iktisadın rasyonel ekonomik bireyinden farklılaşmaktadır. Çünkü; klasik iktisatçılarda neoklasik iktisatçılarda var olan "araçsal rasyonalite" anlayışı bulunmamaktadır (Milberg, 1993:257).

Marx'ın "ekonomik insanı" Ortodoks iktisatçılarınkinden ayrılmaktadır. Nihayetinde ortodoks iktisatçılar, klasik-kapitalist sistemin temelini oluşturan bir tipolojiyi kullanma ve geliştirme için çalışırken; Marx kapitalist sistemi eleştiren ve sistemin çıkmazlarını ortaya koyan bir teori kurgulamış olup, bu teorinin içerisinde "homoeconomicus" u reddetmiştir. Marx'ın tanımlamasına göre, insanlar kendi doğalarını oluşturma ve şekillendirmeye yeteneklidir. Marx birey ve insan doğasını bir bütün olarak ele almakta ve insanı yabancılaşmamış durumuna geri dönmeye, doğayla, başka insanlarla ve toplumla yeniden birleşmeye ihtiyaç duyan bir varlık olarak tanımlamaktadır (Marx, 2017:31).

Klasik-kapitalist iktisatçılar, "ekonomik birey" tipolojisi için genelde Robinson Crusoe örneğini vermektedir. Crusoe karakteri, homoeconomicusun cisimleşmiş halidir. Kurguya göre Crusoe'nun batan gemiden bir saat, kasa defteri, mürekkep ve kalemi almış olması onun muhasebe kayıtlarını tutması içindir. Yani burada Robinson, hayatı için

daha elzem olan-barınma, yeme-içme vs.- ihtiyaçları öncelleyip, daha rasyonel davranıp önce bir muhasebe kaydı tutmuş, fayda-maliyet analizi yapmış ve irrasyonel davranışlar sergilememiştir. Marx'a göre bu karakter absürttür (Novak,1963: 486). Bununla birlikte Marx'ın Kapital'i üstüne uzun yıllardır dersler veren Harvey, politik iktisatçıların yanlış Defoe karakterini seçtiklerini belirtmektedir. Buna göre asıl seçilmesi gereken karakterin bir başka Defoe romanının baş karakteri olan Moll Flanders olması gerekmektedir (Harvey,2015:59). Çünkü; Moll satışa çıkarılmış metanın mükemmel bir örneği gibi davranmakta, o kendi arzularını tatmin etmek için yaşamakta, insanların bencilliklerine seslenip çıkarını en çoklaştırmaktadır. Bunun için her şeyi mübah görmektedir ki neticede kendisi bir fahişedir.

İktisatta, Avusturya Ekolü'nün yaptığı marjinalist devrimle birlikte homoeconomicus tipolojisine yaklaşım değişmiştir. Menger'in de görüşlerini yansıtan yeni homoeconomicus birey bağımsız, kendi çıkarını düşünen, soyut, atomistik ve rasyonel yapıdaki insan tipolojisini yansıtmaktadır. Ancak diğer marjinalistlerden farklı olarak, Menger; iktisadi insanı biyoloji ve psikolojiden bağımsız ele almayı, onun davranışlarının altında bu temellerin olması gerektiğini belirtmiştir. Bundan ötürü, Menger'de birey ihtiyaç ve içgüdülerden ve aynı zamanda mantık yürütmekten bağımsız ele alınmaz. (Younkis, 2004: 18; Yılmaz,2004: 84). Menger bireyi diğer bireylerle etkileşim halinde ele alırken, atomistik görüşü benimseyen neoklasik iktisatçılardan ayrılır.

Böylece homoeconomicus tipolojisi, neoklasik iktisatçılarla birlikte "ekonomik insan" tipolojisinden farklı olarak, "rasyonel ekonomik insan" tipolojisine dönüşmektedir. İktisatta rasyonalite olgusu iki farklı davranış üzerinden tanımlanmaktadır. Bunlardan biri muhakeme etme iken, öteki rasyonel seçim yapabilmeydir. Rasyonel seçim yapabilmeyenin, muhakeme etmekten farkı; rasyonel seçimde psikolojik unsurların devre dışı bırakılmış olmasıdır (Sincer, 2017:37).

Kavram, iktisat biliminin matematiksel boyutunun ağırlık kazanması ve ekonometrik araştırmaların artmasıyla, klasik homoeconomicus'tan sıyrılarak daha soyut bir şekle bürünmüştür. Bu tiplene daha önce belirtildiği gibi sadece kendi çıkarları peşinde koşan ve bunu rasyonel bir şekilde yapan, sevimsiz bir karakterdedir. Oluşan bu yeni tipoloji, birçok eleştiriye mâruz kalmıştır. Çünkü yeni "rasyonel ekonomik insan" aslında bir varsayıma indirgenmiş ve çıkarına uygun olmayan hiçbir ekonomik davranış sergilemeyen, normatif değer yargıları içermeyen gerçek dışı bir bireye dönüşmüş olmaktadır. Bu insan tipolojisinin sonuna kadar arkasında duran Friedman; iktisadi varsayımların gerçekçi olup olmamasının önemsiz olduğunu, önemli olanın bu tipolojiyle oluşturulacak olan teorilerin tahmin etme gücü olduğunu belirtmektedir (Davis, 2003:95). Buna göre neoklasiklerin homoeconomicus bireyi her ne kadar kurgusal bir örneğe bile, bu örnek düşünülebilen-kurgulanabilen bir örnektir ve iktisadın işine yaradığı sürece gerçekliği önemli değildir. Burada asıl tartışma

konularından biri insanların küresel kapitalist sistem içerisinde bu homo economicus bireye dönüşüp dönüşmediğidir. Bu konu literatürde tartışılırken, gerçek bireyin homo economicus'a benzemeyeceğine ilişkin yaklaşımlar ortaya atılmaktadır. Alternatif yaklaşımlar, gerçek iktisadi insanı tanımlamaya yönelik alternatifler ortaya koyarken homo economicus birey eleştirisi üzerinden hareket etmektedir. Bir sonraki alt bölümde Homo –Economicus eleştirisi üzerinden tanımlanan alternatif birey yaklaşımlarına yer verilmektedir.

Homo Economicus'a Eleştiriler, Alternatifler ve Homo İslamicus

Neoklasik iktisat teorisi ve onun yarattığı homo economicus birey iktisadi düşünce süreci içerisinde birçok disiplin ve alt disiplin tarafından eleştirilmektedir. Bu bağlamda her bir disiplin kendi alternatif birey yaklaşımını ortaya koymaktadır. Örneğin sosyologlar kültürel norm ve değer yargılarından etkilenmediği iddia edilen, rasyonel, çıkarıcı, araçsal ve tercihlerinde sabit ve tutarlı homo economicus bireyi eleştirmekte; bu bireye alternatif olarak homo sociologicus bireyi temel almaktadır. Homo-sociologicus; kültürel norm ve değer yargılarına dayalı olarak hareket eden, değişken tutum ve davranışlara sahip, davranışlarında yalnızca fayda maksimizasyonunu amaçlamayan somut ve karmaşık yapıya sahip bireye karşılık gelmektedir. Homo economicus bireyin zevk ve tercihleri dışsal kabul edilirken, homo sociologicus bireyin zevk ve tercihleri içerisinde yaşadığı sosyal çevre tarafından şekillendirilmektedir (Hirsch vd., 1987:321-323).

Homo economicus birey tipolojisi teorik reddedişin yanı sıra deneysel iktisatçıların gerçekleştirdikleri yüzlerce deney sonrasında da eleştiriye ve sorgulamaya maruz kalmaktadır. Nitekim gerçekleştirilen yüzlerce deney sonucunda gerçek insanların yalnızca kendi çıkarlarını en çoklaştırmaya ilişkin tercih ve davranışlarda bulunmadığı: adalet, eşitlik ve karşılıklılık gibi değer yargılarını temel alan tercih ve davranışlarda bulunduğu ortaya koyulmaktadır. Deneylerden elde edilen sonuçlar, sosyologların yaklaşımı ile uyumlu olarak, davranışların ahlaki ve sosyal motivasyonları olduğunu ortaya koymaktadır (Tittenbrun, 2013: 18). Deneysel iktisatçıların yöntemlerini esas alan davranışsal iktisatçılar da homo economicus bireyi eleştirmektedir. Özellikle Homo economicus bireyin her zaman rasyonel tercihte bulunacağı varsayımını eleştiren davranışsal iktisatçılar; bireyin her koşulda rasyonel davranamayacağını belirtmektedir. Bunun bireyin davranışsal yanlılıklara ve sınırlı bilişsel kapasiteye sahip olması ile bağlantılı olduğu ortaya koyulmaktadır. Referans noktasına göre hareket etme, çapalama, mülkiyet etkisi ve batık maliyet etkisi bireyin davranışsal yanlılıklarının örnekleri arasında yer almaktadır (Frey ve Stutzer, 2001: 10-11). Davranışsal iktisat; sınırlı bilişsel kapasiteye sahip bireylerin sınırlı rasyonel tercihlerde bulunabileceklerini açıklamakta, iktisat disiplini ile

yaptığı işbirliği ile soyut ve varsayımsal birey yerine gerçek birey davranışlarını iktisadın merkezine almaktadır.

Benzer şekilde hakim iktisadın tek boyutlu homo economicus bireyini eleştiren bir diğer yaklaşım sosyal ekonomi yaklaşımıdır. Sosyal ekonomiyi savunanlar homo economicus'a alternatif olarak homo socio economicus birey tanımlaması yapmaktadır. Homo socio economicus'a göre; gerçek insan homo – economicus bireyde olduğu gibi tek bir boyutta değerlendirilip bireyciliğe indirgenememektedir. Bireyciliğe ilaveten aynı zamanda sosyal bir varlık olan insan; benmerkezci, tekil, özerk ve kendi başına bir yerlere gelmiş olmanın yanı sıra öteki merkezli, toplumla iç içe, bağımlı ve kültürel sınırlandırmalara tabi bir varlıktır. Homo socio economicus birey için yalnızca kendi isteklerinin karşılanması ve fayda maksimizasyonu değil aynı zamanda aile, akraba, akran gibi diğer insanların ihtiyaç ve isteklerinin karşılanması da önem taşımaktadır (O'Boyle, 2005:488-490).

Homo socio economicus birey zaman zaman hakim iktisadın homo economicus bireyinde olduğu gibi rasyonel hesaplamalara dayalı tercihlerde bulunmaya çalışsa da genellikle irrasyonel tercihlerde bulunmaktadır. Buna göre; homo socio economicus birey tercih ve davranışlarında birtakım alışkanlık ve bilişsel yanlılıkların etkisi altında kalmaktadır. Sosyal dayanışmanın ve toplum yararına hareket etmenin bireysel fayda maksimizasyonundan daha önemli olduğu bu insan tipolojisinde, her birey kutsal birer varlık olup, bu kutsallıktan ötürü birbirine saygı duymak durumunda olmaktadır (Waters,1988:118-119).

Homo economicus'a alternatif bireylerden bir diğeri; kurumsal iktisatçılar tarafından geliştirilen "homo-institutional economicus" veya da kurumsal iktisadi adamdır. Kurumsal iktisadi adam, iktisadi adam gibi verili ve değişmeyen bir karaktere sahip değildir. Kurallara ve alışkanlıklara göre hareket eden kurumsal iktisadi adam toplumsal kurumlardan fazlasıyla etkilenmekte, sosyal ve teknik deneyimlerinden yararlanmaktadır. Dolayısıyla sosyal etkilerle beraber kurumsal iktisadi adamın karakteri değişmektedir. Aynı zamanda kurumsal iktisadi adam homo economicus bireyden farklı olarak rasyonel olmayıp fayda hesaplama ve faydasını maksimize etme davranışlarını sergilememektedir (Tomer,2001:287).

Son dönemde neoklasik iktisat teorisinin en fazla eleştirilen yanlarından biri; olgular ile değer yargılarını birbirinden ayırıyor olmasıdır. Buna göre; iktisadi olguların neredeyse tamamı toplumsal olarak inşa edilmiş olup bu olguların ahlaki değer yargılarından bağımsız düşünülmesi mümkün olmamaktadır. İslam iktisatçıları kendilerinin hakim iktisat teorisinden en önemli farklarının ahlaki değer yargılarına dayalı iktisadi sistem geliştirmiş olmak olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda İslam iktisatçıları "homo – islamicus" olarak tanımladıkları yeni bir birey tipolojisi yaratmaktadır. Homo İslamicus bireyin temel özelliği ahlaki değer yargılarına dayalı

davranışlar sergilemesi olmaktadır (Mahyudi, 2016:115-116; Mortazavi,2004).

Esasen homo islamicus birey; İslam iktisatçılarının kendi paradigmasını yarattıkları süreçte, ortaya koydukları iktisadi sistemin temel mikro iktisadi birimini oluşturmaktadır. Arif (1985)'e göre; Homo- islamicus bireyin temel özelliği İslamiyet'in Şeriat kurallarına bağlı kalması, iktisadi problemler de dahil olmak üzere karşılaştığı tüm sorunları Şeriat kuralları çerçevesinde çözmeye çalışmasıdır. Arif (1985) rasyonel davranışı da, kişinin Allah'a itaat etmesi ve bu çerçevede hayatının her aşamasında Şeriat kurallarını takip etmesi ile özdeşleştirmektedir (Arif,1985: 84, 87, 88,90). Buna göre Homoislamicus birey davranışları temelde Kur'an ve sünnete dayanmaktadır (Kahf, 2003:24).

İslamiyet'in rasyonalite anlayışına göre; başarı yalnızca daha yüksek refah düzeyine erişmekle özdeşleştirilememektedir. Buna göre gerçek başarı yaşama ve diğer bireylere karşı pozitif tutum sergilemeyi teşvik eden ahlaki davranışlar sergilemekle mümkün olmaktadır. İslamiyet'in rasyonalite anlayışının ikinci bileşeni ise zaman boyutu ile bağlantılı olmaktadır. Buna göre rasyonel birey hem bu dünyayı hem de ahireti hesaba katmalı, tercihlerinin gerçek faydasını hesaplarken bu dünyada elde edeceği fayda ile öbür dünyada elde edeceği faydanın bugünkü değerini göz önünde bulundurmalıdır (Farooq, 2011: 54).

Rasyonalitenin öbür dünyada elde edilecek faydanın bugünkü değeri üzerinden değerlendirilmesinden hareketle; Mohamedy (2013)'ün belirttiği üzere İslam iktisadının yönetsel olarak hakim iktisat teorisinden esinlenip esinlenmediği ve İslam iktisadının neoklasik iktisada bir miktar kutsallık katmaktan ibaret olup olmadığı sorgulamasına girilmektedir. Ancak bu noktada yine Mohamedy (2013)'den hareketle İslam iktisadının felsefi temellerinin göz ardı edilemeyeceği söylenebilmektedir. Allah'ın birliğine ve yüceliğine karşılık gelen tevhid inancı, insanın Allah'ın dünyadaki elçisi olduğuna dayanan inancı, her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğu inancı, bireyler arası ilişkide işbirliği ve adalet ilişkisi ve bireyin maddi ve ruhani işlerinde reddedilemez şekilde vahiyleri referans alması gerektiği İslam iktisadının felsefi hareket noktasını oluşturmaktadır. Şeriat kurallarına dayalı davranışların rasyonalite ile özdeşleştirilmesi de bireyin maddi ve ruhani işlerinde İslam kural ve kaidelerini referans alması gerektiği ile bağlantılı olmaktadır (Mohamedy,2013:561-562).

İslam iktisatçıları; insani dürtülerinden ötürü insanın fıtratında bencillik ve aç gözlülüğün bulunabileceğini ancak homo islamicus bireyin bencil ve açgözlü davranmaktansa daha yüksek ahlaki değerlere dayalı davranışlar sergilediğini ortaya koymaktadır. İslam iktisadına göre iktisadi faaliyet kollarının belirlenmesinde temel motivasyon kâr maksimizasyonu olmayıp, sosyal etkinlik olmaktadır (Dilek vd., 2017: 638). Bununla beraber hakim iktisat teorisi bencil bireyler arasındaki rekabete dayanmakta iken, İslam

İktisadi ortak hedeflere sahip toplumsal bireylerin işbirliğine dayanmaktadır. Buradan hareketle homo islamicus bireyin işbirliğine yatkın olması beklenmektedir. Hakim iktisadi yaklaşıma alternatif bir yaklaşımla Amartya Sen; refah düzeyini belirleyen unsurların insanın özgürlüğü ve kapasitesi olduğunu belirtmektedir. İslam iktisatçılarına göre insanı özgürleştiren bencil isteklerinden arınmasıdır. Homo islamicus birey zenginliğinin kaynağının yalnızca kendi çalışması değil Allah'ın lütfu olduğunu bilmeli ve servetini dünya zevklerine ve lüks yaşamaya harcamamalıdır (Zaman, 2009:526-529; Abdülmannan,1989: 40, 41, 52).

Homo islamicus bireyin lüks harcamalardan ve dünya zevklerinden kaçınıyor olması, hakim iktisadın sınırsız istekler varsayımını da ortadan kaldırmaktadır. İslam iktisadına göre bireylerin istekleri sınırlı olup, bireyleri her şeyi ister duruma getiren reklamlar gibi etrafta bulunan sanal uyaranlardır. Kuran'da (7:31) insanların israftan kaçınması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Homo İslamicus bireyin israftan kaçınmanın yanı sıra ölçülü olma, adaletli olma, servetinin bir kısmı ile yoksullara yardım etme yükümlülükleri altında bulunması insanın kendi doğası içerisinde yer alan bencillik güdüsünün törpülenmesine yol açmaktadır. Böylece homo islamicus birey özünde var olabilen bencillik güdüsüne karşı özgecil ve sevecen iktisadi davranışlarda bulunmaktadır (Mortazavi,2004:7). Nitekim homo islamicus bireyi homo economicus bireyden ayıran temel unsur özgecillik varsayımı olmaktadır (Farooq,2011:53). Diğer İslam iktisatçılarının çalışmalarını özetler şekilde Mahyudi (2015) homo islamicus bireyi; kendi çıkarlarının peşinde koşarken aynı zamanda toplumsal iyi olanı da göz önünde bulunduran, İslamiyet'in kural ve kısıtlamaları kapsamında rasyonel iktisadi faaliyetlerde bulunan ve öbür dünyayı da göz önünde bulundurarak kendi faydasını maksimize etmeye çalışırken toplumsal refahı en çoklaştırmannın da peşinde koşan insan prototipi olarak tanımlamaktadır (Mahyudi,2015: 65). Mahyudi (2015)'in hem literatüre hem de hali hazırdaki çalışmaya en büyük katkısı homo islamicus bireyin gerçekte var olup olmadığına ilişkin sorgulamasında ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; Mahyudi (2015); Asutay (2007), Farooq (2011) ve Mohamedy (2013) gibi iktisatçıların temel tartışmalarından yola çıkarak; gerçek hayatta homo islamicus tipi birey davranışını görülemiyorsa o vakit İslam'ı kuralları referans alan gerçek iktisadi insan tipolojisi kimdir sorusunun ortaya atılması gerektiğini belirtmektedir. Bunun uzantısında da "true man" olarak tanımladığı yeni bir İslami birey tipolojisini geliştirmiş olmaktadır. Mahyudi'nin true man'inin en temel özelliği "homo islamicus" birey tipolojisinin tüm olumlu davranışlarının yanı sıra insanın gerçekliğinde var olan, bencil, günahkâr, irrasyonel, fevri ve şehvet düşkününü bir ruhu da beraberinde taşıyor olmasıdır (Mahyudi,2015:66-69).

Esasen Mahyudi'nin ortaya koyduğu alternatif insan proto tipini; homo economicus'a alternatif olarak oluşturulan daha ahlaki homo islamicus bireyin pratikte karşılaşılan İslami birey tipolojisine yakınlaştırılmaya çalışılan versiyonu olarak değerlendirmek mümkün olmaktadır. Nitekim

Mahyudi (2015)'in "true man" birey tipolojisine ilham veren Farooq (2011); İslam iktisatçılarının ortaya koyduğu homo islamicus bireyin homo economicus birey kadar ütöpik olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuçta homo economicus birey tipolojisinde olan üzerinden birey tanımlaması yapıp değer yargıları ve olması gereken ihmal edilirken, homo islamicus'ta da olması gereken üzerinde durulurken olan ihmal edilmektedir. Homo islamicus birey tamamen Allah rızası ve Allah bilinciyle hareket eden takva sahibi bireye karşılık gelirken, özünde bireyin bencil ve aç gözlü olduğu göz ardı edilmektedir. Halbuki Kuran'da birçok noktada bireyin açgözlü olabileceğinden ama bu açgözlülüğünü Allah rızası için bastırarak ahlaki olanı tercih etmesinin kendisini Allah'ın razı olduğu birey konumuna dönüştüreceğinden bahsedilmektedir. O vakit homo İslamicus birey tipolojisi; insanın özünün takva sahibi olmak adına ahlaki olarak dönüştürülmüş haline karşılık gelmektedir (Farooq, 2011).

Tüm bu alternatif birey yaklaşımlarından yola çıkarak çalışmanın bir sonraki bölümünde; Takva filmi ve karakterleri değerlendirilerek, bireyin dindarlaştıkça homo economicus'a mı, homo -islamicus'a mı yoksa true man'a mı yaklaşacağı sorusu değerlendirilmiş olmaktadır.

Takva Film Değerlendirmesi

Takva filmi, tek başına sakin bir yaşam sürdüren dini bütün Muharrem karakteri üzerine kurgulanmıştır. Muharrem'in patronu Ali Bey, dergâh şeyhi, Şeyh yardımcısı Rauf bey ve çırak X filmin diğer temel karakterlerini oluşturmaktadır. Filmde sade ve gösterişsiz yaşayan, Allah rızasını kazanmaktan başka bir gaye taşımayan, ılımlı, alçak gönüllü, saygılı Muharrem'in dergâh Şeyhi'nin verdiği görevle Muharrem Bey'e dönüşümü anlatılmaktadır. Film boyunca takva sahibi bireylerin gerçekleştirilmesi gereken davranışlarla, gerçek insanın gerçekleştirdiği davranışlar arasındaki çelişki Muharrem'in çelişkileri, yüzleşmeleri ve sarsıntıları üzerinden seyirciye aktarılmaktadır. Buradan hareketle; çalışmanın da hareket noktasını oluşturan "gerçekte birey homo islamicus olabilir mi?" sorusu film boyunca sorgulanmaktadır. İç çelişkilerine ve çarpışmalarına yenik düşen Muharrem'in sinir krizi geçirmesiyle film sona ermektedir. Temel sorusu Muharrem üzerinden şekillendirildiğinden ötürü, film Muharrem'in dönüşümü üzerinden üç alt evreye ayrılarak analiz edilmektedir.

Muharrem: Homoislamicus?

Muharrem; ailesinden kalma, sobalı, gösterişsiz, cumbalı bir evde, ailesinin fotoğraflarına bakarak yaşayan sıradan bir mü'mindir. Muharrem'in günlük hayatı, sabah namazını kılmasıyla başlar ve bazı geceler dergâhta zikir çekmesiyle sona erer. Gün içerisinde kendisine baba yadigari olduğunu söylediği ve yıllardır hiç değiştirmedeği çuvalcıda çalışmaktadır. Muharrem, çuvalcıdaki işinde o kadar güvenilirdir ki, patronu Ali Bey, Muharrem'e şirketin tüm işlerini devredecek düzeyde kendisine güvenmektedir. Bu işi

yaparken, Muharrem'in motivasyon kaynağı "Allah rızası"nı kazanmaktır. En nihayetinde Muharrem, karikatürize edilen homoislamicus tipolojisine örnektir ve çalışmanın ilgili bölümünde, bu tipolojinin ilk özelliği hayati "şeriat kuralları"na göre dizayn etmekken, ikincisi zaman boyutu ile hayati yaşamak; yani bu dünyanın yanında ahiret hayatını da düşünerek hayati devam ettirmek ve dolayısıyla eylemleri Allah rızasını gözeterek dizayn etmektir. Allah'a ibadet ve zikir boyutunda; yani davranışsal bağlamda bağlı olan Muharrem aynı zamanda yüksek islami çalışma ahlâkına da sahiptir. Şöyle ki; filmin bir sahnesinde uykusunu alamamış Muharrem uyuklarken patronuna yakalandığı için derin bir mahçubiyet ve vicdan yükü hissetmektedir. Çaycı ile sohbetinde kendisine baba yadigarı olan bir işletmede uyumaması gerektiğini söyleyerek bu duygularını ifade etmektedir.

İslami çalışma ahlakı ilkeleri girişimci ve çalışan işgücüne birtakım sorumluluklar yüklemekte, birtakım davranışları yasaklamakta ve kendi aralarındaki ilişkiyi dizayn etmektedir. İslami çalışma ahlakı; kişinin Allah'la, diğer bireylerle ve kendisiyle olan ilişkisini organize etmektedir. Kişinin, Allah'la olan ilişkisi boyutunda Allah'a karşı en temel sorumluluğu Allah rızasını kazanmaktır. Dolayısıyla çalışmanın da bir ibadet olduğunu ortaya koyan islami çalışma ahlakına göre, bireyin hem çalışanın hem de iş verenin adalet, doğruluk, cömertlik, ihlas ve iyilik gibi ahlâki değerlere uygun davranması gerekmektedir (Şahin, 2010, Nasır, 2009). İslam iktisatçılarına göre İslami çalışma ahlakının temel ilkeleri; kişinin helal işlerin peşinden koşması, iktisadi faaliyetlerin ahlaki temellere dayanması, işin en iyi şekilde yapılması, ücretin adil bir şekilde ve hak edildiği kadar ödenmesi, monopol yani haksız kârdan kaçınılması, yolsuzluktan kaçınılması, ürün ve fiyata ilişkin yalan söylenmemesi, yalan söylemekten ve kandırmaktan ve açgözlülüğünden kaçınma, takva, adalet, onur, tevekkül, şükür, şeytandan korunma, işbirliği, dayanışma, ılımlılık, alçakgönüllülük ve sabırlılıktır (Kamri, N. A., Ramlan, S., & Ibrahim, A. (2014)).

Muharrem, yalnızca işini iyi yapma kaygısına sahip olma ile değil, aynı zamanda patronuna ve etrafındaki insanlara karşı her zaman ılımlı, alçakgönüllü ve sabırlı davranmasıyla da İslami çalışma ahlakına sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Muharrem İslami çalışma ahlakının en temel ilkelerinden takva, tevekkül ve şükür sahibi olma ile şeytandan korunma arzusunu da bünyesinde barındırmaktadır. Şöyle ki; Allah'la iletişimini işyerinde dâhi sürdürmeye devam etmekte ve boş vakitlerinde tespih çekmektedir.

Muharrem'in bağlı olduğu dergâhın şeyhi, cuma günü, cuma namazından önce Muharrem'in çalıştığı çuvalcıya uğramaktadır. Şeyh'in Muharrem efendiyi görmeye gelmesinin arkasında bir gece önceki zikirten sonra kendisine yaptığı teklif bulunmaktadır. Bu teklif, Muharrem'in dergâhın gayrimenkulleri ile ilgilenmesi üzerinedir. Şeyhin Muharrem'e yüklediği bu sorumluluğa göre Muharrem her gün, dergâha ait gayrimenkullerin kiralarnı toplamak ve kiralık yerlerin bakım ve onarımını yapmaktan

sorumlu olmaktadır. Muharrem bu tekliften korkmuş, bilmemki, yanıtını vermiştir. Çünkü, Şeyhi'nde farketdiği gibi Muharrem efendi kalp açıklığı noktasında etrafındaki diğer insanlardan farklıdır; ancak zihin açıklığı konusunda Muharrem efendinin yetersiz olduğu düşünülmektedir. Ancak Muharrem her ne kadar yetersiz olduğunu düşünsede, Patron Ali bey'in gözünde sınıf atlamıştır. Muharrem bu sırada bile alçak gönüllüğünü bozmaz, nitekim Ali bey ile Muharrem arasındaki diyalogta Ali bey Muharrem'den kahve isterken, "Kahve istesene Muharrem ya da Muharrem efendi", ikileminde kalmakta ve aynı zamanda Muharrem'den kahve isteyince günaha girip girmediğinin muhasebesini yapmaktadır. Burada esasen Muharrem'in hiyerarşik konumu yükselir; ama buna rağmen Muharrem, "Estağfurullah!" ifadesiyle alçakgönüllüğünü sürdürmeye devam eder.

Muharrem neoklasik iktisadın tanımladığı rasyonel birey tipolojisine uymamaktadır. Kalp açıklığına sahip, takva sahibi, islami çalışma ahlakına bağlı, her hareketinde Allah'a hesap verme bilincinde olan Muharrem aslında islam iktisatçılarının tanımladığı homo islamicus tipolojisine uymaktadır. Şöyle ki; zihin açıklığı(muhakeme) rasyonelitenin temel ilkelerinden biridir ve kalp açıklığına gerek yoktur. Muharrem, Şeyh'ten gelen bu teklifi kabul etmiş ve dergâhın gayrimenkulleri ile her gün öğle namazlarından sonra ilgilenmeye başlamıştır. Artık Muharrem bir yandan sabah namazı ile birlikte çuvalcıdaki işini yaparken, öğle namazı ile birlikte de dergâhın işlerini yapmaktadır. Böylece Muharrem'in sıradan hayatı, yeni bir evreye geçiş yapmıştır ve Muharrem dergahtaki konumundan ötürü saygınlık kazanmıştır. Muharrem'in sıradan yaşamını anlatan en vurucu cümle Rauf kardeşe söylediği tuzsuz aşım, ağrısız başım'dır; ancak Muharrem için hayat artık bu şekilde olmayacaktır.

Muharrem'den Muharrem Bey'e: Homoislamicus'un Uyumsuzluğu

Muharrem'in dergâha taşınması yaşantısında çok büyük değişikliklere sebep olmamıştır; evinden yanına yalnızca bir valiz, bir yatak ve bir döşek almıştır. Muharrem, artık sabahları çuvalcıdaki işine devam ederken öğle namazlarından sonrada dergâhın işleri için koşturmaktadır. Gelgelelim ki; birkaç gün içerisinde Şeyh, Muharrem'in dergâhı temsil ettiği düşüncesiyle kendisine birden çok takım elbise, değerli bir saat, özel taşlardan yapılmış tesbih ve aynı zamanda şoförüyle birlikte lüks bir otomobil tahsis etmiştir. Homoislamicus Muharrem bütün bunların gösterişe kaçabileceğini ve bunları kabul etmesinin uygun olup olmadığı noktasında tereddüde düşmüş ve bunlardan açık bir şekilde korktuğunu ifade etmiştir. Çünkü bunlar neticede "dünya malı"dır ve onun takvasını zedeliyebilir, en nihayetinde Muharrem hayatının merkezine aldığı Allah rızasını bunlarla unutulabilir. İslamiyete göre homoislamicus bireyin sorumluluğu aşırı lüks ve gösterişten kaçınmadır, ancak filmin rasyonel karakterleri olduğunu

düşündüğümüz Rauf ile Şeyh İslam'a atıfta bulunarak gösterişi meşru bir çerçeveye oturtmaktadır. Bu durumu Rauf "bahçemizin halinden, baharımızı kıyasla" ve" şeyhin ilim ve irfanı senin üzerindekiyle görülmektedir", laflarından anlaşılabilir.

Buradan hareketle aslında Rauf'unda özünde homoislamicus birey tipolojisine uymadığı bir kez daha gözlenmektedir. Filmdeki sahnelerden bir kısmında Muharrem'in homoislamicus tipolojisine koşturarak Şeyh'inde rasyonel birey tipolojisine yakın olduğu görülmektedir. Şöyle ki; homoislamicus Muharrem gerek banka sırasını ihlal etme gerekse yoksuldan kira almamayı düşünme noktasında adalet temelli davranışlarını ve niyetini devam ettirmektedir. Bu bağlamda dergâhın mülkiyetinde olan bir ev ve bir işyerinden kira almaya giden Muharrem'in karşılaştığı manzaralar, inisiyatif kullanmasına, bu inisiyatiflerin vicdanını rahatlatırken, dergâhın çıkarlarına ters düşmesini anlamlandıramaz. Çünkü karşılaştığı manzaralar, kocasının hastalığından ötürü çalışamayan ve parasız kalan bir ailenin kirasını ödeyememesi ve kirasını veren işyeri sahibinin öğle vaktinde raki içmesidir. Rauf, karşı taraf ne kadar yoksul olursa olsun kiranın ödenmesi gerektiğini düşünmekte, alkol içen kiracı eğer kirasını ödüyorsa kiracısının haram davranışlarda bulunup bulunmaması ile ilgilenmemektedir. Buradan hareketle Rauf'un iktisadi konularda Allah rızası başlığı altında ekonomik çıkarları ön planda tuttuğu gözlemlenmektedir.

Muharrem, bu durumu anlamlandıramaz, bu işlerin çok zor işler olduğunu söyler ve aklının erdiğince bunları halletmeye çalıştığını belirtir. Ancak Şeyh, Muharrem'e kızmamaktadır. Dergâhın birçok talebe, birçok mürit yetiştirdiğini, bunların dergâhın elinde bulunan gayrimenkullerle finanse edildiğini ve kiranın ödenmediği zamanlarda bu eğitimlerden mahrum kalacak olan talebelerin sorumluluğunun Muharrem'e ait olacağı Şeyh tarafından Muharrem'e söylenmiştir. Muharrem, bu durumdan ötürü bir kırılma yaşamış ve daha önce de belirtildiği gibi bu işlerin, çok zor işler olduğunu söyleyip, bundan sonra olan işlerde karakterinden taviz vermiştir. Muharrem bundan sonraki yaşantısında, ön plana Allah rızasını değil, dergâhın çıkarlarını koymuştur. Ve bu noktada artık kendisi de dergâhın işlerini gören sorumlu eleman olmaktan ötürü Muharrem'likten sıyrılıp, Muharrem bey'liğe terfi etmiştir.

Muharrem bey'e hediye edilen, dergâhın zenginlik göstergeleri olduğu açıklanan hediyelerden en dikkat çeken saattir. Muharrem ve diğer dergâh üyeleri zamanlarını daha önce gördüğü üzere namaz vakitlerine göre ayarlamışlardı; ancak Rauf'un Muharrem'e saati verip, vaktini anlamadan için demesinde, artık Muharrem'in zamanını Allah rızasını ön plana almadan harcayacağı düşüncesi anlaşılmaktadır. Nitekim Şeyh, patron Ali bey'den Muharrem için izin istediğinde öğle namazından sonra vurgusunu yaparken, tahsis edilen şoför için, Rauf Muharrem'e ibadet saatleri dışında kalan tüm zamanını senin tasarrufunla değerlendirecektir, demiştir. Tabi burda Rauf'un rasyonel hareket ettiğini ve homoeconomicus bireye yakın olduğu açıkça görülmektedir. Bu da gösteriyor ki; Muharrem Allah rızası

için harcadığı zamanını taktığı saatle, artık Allah'ın rızasını ön plana almadan, dergâhın işleri için harcayacaktır. Kullanılan zamanın bölümlendirilmesi insanın yaşantısını belirleyen en önemli öğelerden biridir. İnsan hayatını neye konumlandırırsa ona göre zamanını planlamaktadır. Açıkça görülmektedir ki; Muharrem eskiden yaşantısını namazına göre ayarlarken, artık Muharrem bey, hayatın içerisinde, herkesle ortak zamanı kullanmaktadır; bu da bize iki karakter arasındaki farkın temel göstergelerinden biridir.

Muharrem bey'e yönelik en temel kırılmalardan bir diğeri iktisadi anlamda olmasa da, felsefi anlamda rasyonel davranışlar sergiler hale gelmesidir. İslamiyet üst normuyla yaratılan toplumcu bakış açısı ve itaat kültürü yerini daha rasyonel, muhakeme temelli sorgulamalara bırakmaya başlamıştır. Artık bürokratlarla görüşmekte, banka sıralarında beklememekte, onun yerine direk banka müdürünün odasına davet edilmektedir ve bundan üzüntü ya da hicap duymamaktadır. Muharrem bey'in dergâh işlerini yürütünceye kadarki hayatı kırılmaya uğramış ve artık homoislamicusluktan uzaklaşarak, daha başka bir karaktere evrilmeye başlamıştır.

Homoislamicus'tan True Man'e: Muharrem bey'in Huzursuzluğu

Homoislamicus'luktan uzaklaşmaya başlayan Muharrem bey, rüyalarında da sürekli olarak dünyevi zevklerle uğraşmaktadır. Anlam veremediği rüyalarında devamlı para, alkol ve aynı kadını görmektedir. Gitgide huzursuzlaşan Muharrem bey, bu durumu şeyhine açmaya kalktığında, şeyhinin kırk günlük "halvet"e girdiğini öğrenmektedir. Böylelikle günah unsuru olarak saydığı maddi ve dünyevi olgularla kendisi yüzleşmek durumunda kalmaktadır. Muharrem bey, kendi içsel çelişkisini yaşarken, aslında sosyal ve ekonomik hayatta da homoislamicus birey gibi davranmaktan iyice uzaklaşmaktadır. İç çelişkilerinin de etkisiyle çalışanına iyice asabi ve anlayışsız davranışlar sergilemektedir. Homoislamicus bireyin böyle bir davranış sergilemesi mümkün değildir, en nihayetinde homoislamicus birey asabi davranışlar sergileyerek, Allah rızasını kaybedebilir.

Muharrem bey'in homo-economicus olma eğilimi yalnızca rüyaları ile kalmamakta, filmdeki bir sahne bize iktisadi hayatta da homo-economicus davranışlar sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu sahnede Muharrem bey, kendisinden beş yüz kilo çuval almaya gelen müteahhitten çuval karşılığında üç milyar lira alması gerekirken, dokuz milyar lira para istemiştir. Müteahhit bunu hiç tartışmasız kabul etmiş, bu alışverişlerinin ilerdeki yapacakları işler için bir vesile olduğunu ve Muharrem bey'in namını çokça duyduğunu ifade etmiştir. Esasen müteahhitte beş yüz kilo çuvalın o fiyat etmeyeceğinin farkındadır. Ancak orada da müteahhit

Muharrem ile çıkar ortaklığı yapabileceğini düşünmektedir. Çünkü müteahhit, Muharrem bey'in dergâhın gayrimenkul işlerine baktığını, namını duymuş olduğundan ötürü bilmektedir. Burada, müteahhit, neoliberallerin salt kendi çıkarını düşünen, ahlaktan bağımsız kâr maksimizasyonunu hedefleyen, bencil bireyine karşılık gelmektedir.

Muharrem bey, müteahhit ayrıldıktan sonra Ali bey'e satış sonucu elde ettiği hasılayı takdim etmektedir. Ancak patronuna verdiği miktar yedi milyar liradır. Burada ikinci kez maddi çıkara dayalı davranışlar sergileyen Muharrem bey, bu davranışına da anlam verememektedir. Yedi milyar lira üzerinden patronuna, hesabı yanlış yaptığından ötürü fazla para aldığı yakınmasını yaparken, patronu Ali bey'in bu durumu "fırsatları değerlendirme" olarak nitelendirebileceğini düşünmemiştir. Patron Ali bey'in "müslümanlıkta fırsatları değerlendireceksin, zekatımı, fitremi ödüyorum, ne kazandımsa helalimdir" cümlesi ve akabinde Muharrem bey'e ithafen "bu vakıf işleri sadece kalbi değil kafayı da açtı" ifadelerinde pür rasyonalite görülmektedir. Muharrem bey'in fazla para almış olması, serbest piyasa şartlarında pür rasyonaliteyi temsil ederken; sonrasındaki ahlaki hesaplaşma süreci Muharrem bey'in hâla pür rasyonaliteyi içselleştiremediğini ortaya koymaktadır. Artık homoislamicus da olmayan Muharrem bey, islam iktisatçılarının bir kısmı tarafından ortaya atılan "true man" birey tipolojisine daha yakın davranışlar sergilemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

İktisat biliminin temel varsayımı bireylerin rasyonel davranışlar sergilemesi üzerine kurulmuştur. Bu varsayım temelleri Antik Yunan döneminde atılmış, Smith, Mill, Mandeville gibi iktisatçıların çalışmalarıyla şekillendirilmiş ve neoklasik iktisat ile bugünkü şeklini almıştır. Bugünkü haliyle rasyonel ekonomik insan; bağımsız, kendi çıkarını düşünen, soyut ve atomistik bireye karşılık gelmektedir. Ancak bu anlayış, özellikle böyle bir bireyin gerçekte var olup olamayacağı noktasında ciddi eleştiriye maruz kalmaktadır. Bu eleştiriler uzantısında farklı alt disiplinler tarafından Homo-sociologicus, Homo-socio economicus, homo-institutional economicus gibi farklı birey tipolojileri ortaya atılmaktadır. Bu çerçevede İslam iktisatçıları tarafından rasyonel iktisadi bireye alternatif olarak oluşturulan ve İslam iktisadının mikro temellerini oluşturan birey tipolojisi Homo- İslamicus'tur. Homo İslamicus birey; Allah'a itaat eden, İslami kurallara bağlı kalan ve iktisadi problemler de dahil olmak üzere karşılaştığı tüm sorunları İslami kuralları çerçevesinde çözmeye çalışan, özgecil, sevecen ve kendi çıkarlarının peşinde koşarken aynı zamanda toplumsal iyi olanı da göz önünde bulunduran bireye karşılık gelmektedir. İslam İktisatçılarının bir kısmı; homo economicus birey kadar homo islamicus bireye de şüpheyle yaklaşmakta, özellikle İslami finans piyasaları üzerinden homo-islamicus bireyin de homo economicus kadar ütöpic olabileceğini belirterek "true man" kavramını ortaya atmaktadır. "True man" tipolojisinin en temel özelliği "homo islamicus" birey tipolojisinin tüm olumlu

davranışlarının yanı sıra insanın gerçekliğinde var olan, bencil, günahkâr, irrasyonel, fevri ve şehvet düşkününü bir ruhu da beraberinde taşıyor olmasıdır.

Literatürde yer alan tartışmalar ekseninde çalışmada; Takva film değerlendirmesi yapılarak “homo islamicus” birey tipolojisinin gerçekte var olup olamayacağını değerlendirilmesi yapılmaktadır. Çalışmada; “Gerçek iktisadi birey homo economicus’a mı yoksa homo islamicus’a mı daha yakındır? Yoksa bu tartışma sonucunda varacağımız nokta “true man” midir?” Sorusu filmin baş kahramanı Muharrem ve diğer kahramanlar üzerinden değerlendirilmektedir. Değerlendirmede film; Muharrem’in yaşamındaki kırılmalara ve davranışsal ve ruhani dönüşümüne paralel olarak üç alt başlıkta değerlendirilmektedir. İlk aşamada Muharrem karakterinin Homo islamicus birey tipolojisini yansıttığı görülmektedir. Nitekim filmin ilk bölümünde tanımaya çalıştığımız Muharrem; yaşantısında sadece Allah rızasını gözeten, kendisini bu rızadan alıkoyabilecek her şeyden uzak tutan, evlenmemiş, mal-mülk edinmemiş, kesinlikle adının birileri tarafından bilinmesini istememiş, alturist bir karakterdir. Halk ağzındaki tabiriyle bir lokma-bir hurka yaşamaktadır. Filmin birinci kısmının sonunda Şeyhinin isteğiyle, dergâhın gayrimenkul işlerini yapmakla görevlendirilen Muharrem, filmin ikinci kısmında yaşantısının dışında kalan bireylerin homoeconomicus davranışlar sergilediğini, edindiği yeni göreviyle sarsıcı bir şekilde fark etmektedir. Muharrem artık yeni hayatında, eski kimliği ile yeni kimliği arasında denge tutturmaya çalışan ve bunu yaparken de bolca bocalamaya başlamış bir karaktere dönüşmektedir.

Süreç boyunca Muharrem, şeyhinin de ifadesiyle “sıradanlığının sıra dışı” olduğunu fark etmekte ve bu evrede bastırıldığı duygularının, kendinden bağımsız bir şekilde tek tek ortaya çıktığı görülmektedir. Muharrem, kadınlara olan ihtiyacını reddetse de nefsi bunu arzulamaktadır. Rüyalarında sürekli günah olduğuna inandığı şeylerle uğraşmaktadır. Filmin üçüncü kısmında Muharrem hem ruhsal olarak çöküntüye uğramış hem de her ne kadar paranın takvasını azaltacağını düşünse de beş yüz kiloluk çuval olayında varoluşsal ya da nefsinin emrettiği bir şekilde haram paraya el uzatacak karaktere dönüşmüştür. Bunların yanında, Muharrem artık herkes tarafından bilinen-sayılan bir insan olmuştur, çünkü artık o Muharrem Bey’dir. Bunların kendisinden bağımsız ortaya çıkışı, Muharrem’i homo islamicus’luktan uzaklaştırmış; ancak tam anlamıyla da homoeconomicus olamamıştır. Neticede haddinden fazla para isteyerek nefesine yenik düşse de, Muharrem’in bu süreçteki ahlaki ve dinsel sorgulamaları tümüyle ahlaki ve kültürel değerlerden bağımsız salt kendi çıkarını maksimize etmeyi düşünen bir bireye dönüşemediğini ortaya koymaktadır. Bu kısımda Muharrem’in dönüştüğü birey tipolojisi true man’a karşılık gelmektedir.

Muharrem'in doğasında varolan Allah rızasını gözetme duygusu ya da dürtüsünün yanında; bencil, günahkâr, irrasyonel, fevri ve şehvet düşkünü bir ruhunun da olduğu gerçeği, artık Muharrem'in de farkında olduğu bir şeydir. Çünkü kendisi bunu, çırağı Muhittin'in kalbini kırdığında sarfettiği,

"Başta sonu bilmek yeter sandım, sonda ne var ölüm. Ölümden sonra... İşte bunu bilince tamam sandım, Yaradan'ın korkusu... O'nun korkusu beni düzene sokar sandım. Ben sadece iyi bir insan olmak istedim Muhittin, sadece iyi bir insan. O her zaman ve her yerde var, Yaradan her zaman ve her yerde var; onun istediklerini yaparsan, onun istemediklerini yapmazsan, hem bu dünya da iyi bir insan olursun hem de öbür dünyada rahat edersin. Ama olmadı, olmuyor, şeytan her zaman var, belki de şeytan dediğimiz bizzat kendimiziz."

ifadeleriyle itiraf etmiştir. Muharrem'in bu gerçeği kabul ettikten sonra yapması gereken şey, true man konseptine kendisini uyarlamaktır. Ancak filmin Muharrem için trajik bir şekilde final yapmasıyla bu durum gözlemlenememiştir.

Neticede film analizi yönteminden hareketle gerçekleştirilen çalışma, karakterler üzerinden gerçekte homo islamicus birey tipolojisinin de homo economicus kadar ve hatta belki de ondan biraz daha fazla ütöpik olduğunu göstermektedir. Filmlerin gerçek hayatın bir yansıması olduğundan hareketle böyle bir değerlendirme yapılmakla birlikte değerlendirmeyi alternatif bir yaklaşım koyuldu iddiasıyla ortaya koymak da yetersiz olmaktadır. Bu noktada yapılabilecek olan ve bir sonraki çalışmada planlanan; homo islamicus birey tipolojisinin gerçekliği sorgulamasının deneysel veri toplama yöntemiyle gerçek bireylerden oluşan örneklemde elde edilecek verilerin nicel analizi ile yeniden değerlendirilmesidir. Çalışmanın temel sorusunun; ortodoks iktisada alternatif olarak geliştirilmiş olan İslam İktisadının temel varsayımını değerlendiriyor olması açısından çalışmayla literatüre farklı bir yaklaşımla katkı sağlanabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça / Reference

- Abdülmannan, M. (1989), *İslam Ekonomi Toplumunun Kuruluşu: Ekonomik Analizin İslami Boyutları I*, Fikir yayınları, İstanbul.
- Acar, G. T. (2008), *İktisadi Değiştirmek*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arif, M. (1985) "Toward a Definition of Islamic Economics: Some Scientific Consideration", *Journal of Research in Islamic Economics*, Vol:2, No:2, pp:79-93.
- Bayrı, D. (2010) *Uluğ Nutku'nun Felsefi Antropolojisinde Tarihsellik ve Öz Belirleme*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Grubu Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Buğra, A. (2013). *İktisatçılar ve İnsanlar*, İletişim Yayınları.
- Çetin, H. (2002). *Liberalizmin Tarihsel Kökenleri*, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, ss:79-96.

- Davis, John, B. (2003) *The Theory of Individual in Economics: Identity and Value*, Routledge Taylor Francis Group, London.
- Dilek, S., Küçük, O., & Özdirek, R. (2017). *Homo Economicus mu? İslami İnsan mı?*. Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 3(4), 635-641.
- Evkuran, M., & Evkuran, M. (2013). *Ahlâk Hakikat ve Kimlik-İslâm Kelâmında Ahlâk Problemi*, Araştırma Yayınları, Ankara.
- Farooq, O. M. (2011) "Self Interest, Homo Islamicus and Some Behavioral Assumptions in Islamic Economics and Finance", *International Journal of Excellence in Islamic Banking and Finance*, Vol. 1, No. 1, pp. 52-79.
- Frey, S. Bruno ve Stutzer, Alois (2001), "Economics on Psychology: From Imperialistic to Inspired Economics", *Philosophie Economique*, Vol:2, No:4, pp:5-22.
- Gocmen, D. (2007). *Adam Smith Problem: Reconciling Human Nature And Society In The Theory Of Moral*. IB Tauris.
- Harvey, D., & Doğan, B. O. (2015). *Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz*. Metis Yayınları.
- Hirsch, P., Michaels, S. ve Friedman, R. (1987) "Dirty Hands versus Celan Models: Is Sociology in Danger of Being Seduced by Economics", *Theory and Society*, Vol:16, No:3, pp:317-336.
- Kahf, M. (2003). "Islamic economics: Notes on definition and methodology". *Review of Islamic Economics*, 23-48.
- Kamri, N. A., Ramlan, S., & Ibrahim, A. (2014). *Qur'anic Work Ethics*.
- Ketenci, T. ve Topuz, M. (2013) "Aristoteles ve Augustinus'un İnsan Anlayışları Üzerine", *Kaygı*, No:20, ss:1-18.
- Kracauer, S. (2015). *Film Teorisi-Fiziksel Gerçekliğin Kurtuluşu*, Çev.: Özge Çelik, Metis Yayınları.
- Levent, A. (2019), "Homoeconomicus, Rasyonel Birey ve Ortodoks İktisat", *İnsanı Yeniden Düşünmek: Modern Düşünce'de Temel Tartışmalar*, İLEM, İstanbul.
- Mahyudi, M. (2015) "True Man: The True Economic Man for Islamic Economics", *GJAT*, Vol:5, No:2, pp:63-72.
- Mahyudi, M. (2016) "Rethinking the Concept of Economic Man and Its Relevance to the Future of Islamic Economics", *Intellectual Discourse*, Vol:24, No:1, pp:111-132.
- Mandeville, B. (1989). *The Fable Of The Bees*. Penguin UK.
- Marx, K. (2016). *1844 El Yazmaları*. İletişim Yayınları.
- Michaelides, Panayotis, Kardassi, Ourania ve Milios, John (2005) "Democritus and his Influence on Classical Political Economy", *Seventh Conference of Greek Historians of Economic Thought*, University of Athens, 27-28 May 2005.
- Milberg, W. (1993) "Naturel Order and Post Modernism in Economic Thought", *Social Research*, Vol:60, No:2, pp: 255-277.
- Mill, J.S. (2009) *Hürriyet Üzerine*, Dostel, Mehmet, O. (Çev.), Çaha, Ömer (Sad.), Liberte Yayınları.

- Mohamedy, A. C. (2013) "Islamic Economics: Still in Search for Identity", *International Journal of Social Economics*, Vol:40, No:6, pp:556-578.
- Mortazavi, S. (2004) "Islamic Economics: A Solution for Environmental Protection", *Conference on Trade, Growth and the Environment*, Oxford University, August 8-August 13.
- Nasr, S. H. (2009). *The Heart Of Islam: Enduring Values For Humanity*, Zondervan.
- Novak, M. E. (1963). *Robinson Crusoe And Economic Utopia*, *The Kenyon Review*, 25(3), 474-490.
- O'Boyle, E. J. (2005) "Homo Socio Economicus: Foundational To Social Economics And The Social Economy", *Review of Social Economy*, Vol:63, No:3, pp:483-507.
- Persky, J. (1995). "The Ethology Of Homo Economicus", *Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 221-231.
- Rothbard, M. N. (1995) *Economic Thought Before Adam Smith: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*, Volume I, Edward Elgar Publishing, UK.
- Rutherford, M. (1996). *Institutions in Economics: The Old And The New Institutionalism*. Cambridge University Press.
- Savaş, V. (2000) *İktisadın Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Sincer, E. (2017), *Din İnancı ve Dindarlık Düzeyinin Girişimciliğe Etkisi: Hatay Örnekleme Üzerinde Değerlendirme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Smith, A. (1853). *The Theory Of Moral Sentiments*. London, H. G. Bohn.
- Smith, A. (1902). *The Wealth Of Nations*. P.F. Collier & Son.
- Tannenbaum, Donald ve Scultz David (2011) *Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*, Adres Yayınları.
- Tittenbrun, J. (2013) "The Death of the Economic Man", *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, Vol:11, pp:10-34.
- Waters, W., R. (1988) "Social Economics: A Solidarist Perspective", *Review of Social Economy*, Vol:46, No:2, pp:113-143.
- Yılmaz, F. (2004), "Carl Menger'in İktisat Metodolojisi ve Avusturya Felsefesi", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2004/1, ss:81-94.
- Younkins, Edward, W. (2004) "Carl Menger's Aristotelian Economics of Well Being", *2003-2004 Cardinal Perspectives Winners: An Interdisciplinary Journal Devoted to Academic Excellence*, Wheeling Jesuit University, http://www.wju.edu/faculty/cardinalperspectives/winners03_04.asp 2004.
- Zaman, A. (2009) "Islamic Economics: A Survey of the Literature II.", *Islamic Studies*, Vol:48, No:4, pp:525-566.

